UNE CARTE ET SA LÉGENDE

(Résumé)

Le savant roumain Emil Turdeanu proposait, il y a déjà longtemps, une méthode inédite pour systématiser les informations concernant la circulation manuscrite des livres populaires. Il s'agissait de dresser une carte sur laquelle serait marqués, avec des formes et des couleurs différentes, le lieu et le siècle où chaque texte a été copié. On a essayé, dans cet article, d'appliquer pour la première fois ce procédée sur deux livres populaires de l'ancienne littérature roumaine: *Les douze rêves à l'interprétation de Mamer* et *La descente de la Vierge aux Enfers*.

Cuvinte-cheie: Emil Turdeanu, cărți populare, hartă, *Cele douăsprezece vise în interpretarea lui Mamer*, *Coborârea Maicii Domnului la iad*, manuscrise.

Mots-clés: Emil Turdeanu, livres populaires, carte, *Les douze rêves à l'interprétation de Mamer*, *La descente de la Vierge aux Enfers*, manuscrits.

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti"
Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13

Alexandru Mareş

DOUĂ SCURTE SCRIERI CU CARACTER MONAHAL ATRIBUITE LUI NEAGOE BASARAB. CONSIDERAȚII FILOLOGICE

1. În afara *Învățăturilor* adresate fiului său Teodosie, lui Neagoe Basarab i s-au mai atribuit de către unii specialişti încă două scrieri: *Cuvânt de învățătură al bunului creştin domn Neagoe voivod, domnul Ungrovlahii, către 2 slugi credincioase ale sale, carele se lepădară de lume şi să déderă vieții călugăreşti* şi *Altă învățătură asemene ceştiialalte*[1]. Prima scriere este adresată călugărilor Varlaam şi Ioasaf, iar a doua călugărilor din mănăstirea în care a fost îngropat Ioasaf.

Cunoscute numai în versiune românească, cele două învățături au fost întâlnite în trei manuscrise aparținând Bibliotecii Academiei Române: ms. rom. 464, unde acestea sunt precedate de *Viața patriarhului Nifon* şi de *Pisaniile Mănăstirii Argeş* şi urmate de un scurt fragment din *Pildele lui Solomon*, VI, v. 3–20, ms. rom. 2714, în care acelaşi grupaj de texte, mai puțin fragmentul din urmă, este anexat *Învățăturilor lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*, şi ms. rom. 1069,

[1] În continuare, cele două scrieri vor fi consemnate sub titlurile: *Cuvânt către 2 slugi* şi, respectiv, *Altă învățătură*.

BDD-A474 © 2012 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:50:24 UTC)

având acelaşi conţinut ca precedentul. Cea mai veche copie a celor două scrieri datează din 1682, fiind transcrisă la schitul Trivale de egumenul Ioan (ms. rom. 464), următoarele două fiind scrise în 1816 (ms. rom. 2714) şi 1817 (ms. rom. 1069). Conţinutul manuscrisului 464 a fost publicat în 1888 de mitropolitul Moldovei, Iosif Naniescu[2] şi în 1910 de Nicolae Iorga, care, preluând textele din această ediţie, le-a publicat împreună cu cel al *Învăţăturilor lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*[3]. În sfârşit, în ediţiile scrierii din urmă, alcătuite de Dan Zamfirescu şi G. Mihăilă, textul celor două învăţături este reprodus, de asemenea[4].

2. Considerând *Cuvântul către 2 slugi* şi *Altă învăţătură* drept creaţii ale lui Neagoe Basarab, N. Iorga le-a socotit, totodată, o parte componentă („a zecea") a *Învăţăturilor către Teodosie*. Publicându-le la rândul său, dar fără a le include în cuprinsul manuscrisului parenetic, Dan Zamfirescu atribuia scrierea lor tot voievodului român. Pe linia admiterii acestei paternităţi s-a situat şi Pavel Chihaia, care s-a remarcat deopotrivă prin încercarea de a-i identifica pe cei doi dregători care, sub numele Varlaam şi Ioasaf, îmbrăţişaseră rasa monahală.

Au existat specialişti care au contestat atribuirea celor două scrieri lui Neagoe Basarab invocând unele aspecte din cuprinsul lor, mai greu a fi puse în seama unui domnitor. Cel dintâi care s-a manifestat în acest sens a fost Demostene Russo, urmat mai târziu de P.P. Panaitescu, iar acum în urmă de N. Ursu, toţi trei unanimi în a socoti scrierile respective creaţia unui călugăr.

Consistenţa dovezilor aflate la baza celor două puncte de vedere diametral opuse (autor: Neagoe Basarab ~ autor: călugăr anonim) va fi examinată în continuare. Cu acest prilej, vom încerca să clarificăm şi statutul versiunii româneşti: traducere sau text original?

3. Ipoteza alcătuirii celor două învăţături de către Neagoe Basarab se referă în mod indiscutabil la scrierea lor în limba slavonă. Nu se cunoaşte o versiune slavonă a acestor două scrieri, dar lipsa ei nu poate constitui un argument suficient pentru a respinge ipoteza respectivă.

În sprijinul paternităţii lui Neagoe Basarab au fost furnizate două argumente de critică textuală. Primul, invocat de Dan Zamfirescu, priveşte asemănarea, sub raportul stilului, ideilor şi tonalităţii, dintre cele două învăţături şi *Învăţăturile către Teodosie*. Exemplele semnalate (vezi, de exemplu, imaginea minţii asemănată cu

[2] *Viaţa şi traiul sfinţiei sale părintele nostru Nifon, patriarhul Ţarigradului...* publicată de Iosif Naniescu... S-a corectat la tipar de Constantin Erbiceanu, profesor, Bucureşti, p. 142–175 (textele celor două învăţături).

[3] Editura societăţii „Neamul românesc", Vălenii de Munte, 1910, p. 197–206 (textele celor două învăţături).

[4] Editura Minerva, Bucureşti, 1970, p. 340–352, Bucureşti, 1984, p. 249–256; cf. şi ediţia Dan Zamfirescu, publicată la Editura Roza vânturilor, Bucureşti, 2010, p. 299–309. În continuare, ne vom raporta numai la prima dintre ediţii, pe care o vom înregistra sub titlul *Învăţături* (ed. 1970).

BDD-A474 © 2012 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:50:24 UTC)

steagul în mijlocul luptei)[5] nu sunt singurele care se pot da[6], ceea ce, de altfel, autorul nici nu pretinde. Ne îndoim însă că „accentele de sinceritate neîndoielnică" pe care le conține „plîngerea lui Petru" se regăsesc şi în „plângerea lui Ioasaf"[7]. Lamentația din urmă („Preaiubitul mieu Ioasafe, tu ai fost lumina ochilor miei şi lumânarea cea prealuminată a inimii méle"[8]) valorifică două clişee literare proprii unor texte de epocă: *lumina ochilor* întâlnită, de pildă, în *Alexandria*[9] şi *Cazania lui Varlaam*[10] şi *lumânarea*, în accepția „lumină", folosită figurat de Dosoftei în *Psaltirea în versuri*[11].

Asemănările dintre cele două învățături, pe de o parte, şi *Învățăturile către Teodosie*, pe de altă parte, pot fi expresia unui autor comun sau, dimpotrivă, a doi autori diferiți. În varianta din urmă, autorul *Cuvântului către 2 slugi* şi al *Altei învățături* a pus neîndoielnic la contribuție textul *Învățăturilor către Teodosie*, atribuind scrierile contrafăcute lui Neagoe Basarab. Pomenirea domnitorului în titlul primei învățături nu probează că el este creatorul acestei învățături. Chiar cei care îi atribuie lui Neagoe Basarab alcătuirea celor două învățături consideră titlurile adaosuri ulterioare elaborării acestora[12].

Al doilea argument în favoarea paternității lui Neagoe Basarab este dedus din indentificarea călugărilor Varlaam şi Ioasaf în persoana unor fețe bisericeşti şi

[5] Dan Zamfirescu, *Neagoe Basarab şi Învățăturile către fiul său Theodosie. Problemele controversate*, [Bucureşti], 1973, p. 147 (se va cita în continuare Zamfirescu, *Problemele controversate*); cf. pentru alte exemple, *Învățături* (ed. 1970), p. 350, notele 2 şi 3, p. 351, notele 1 şi 2.

[6] „Şi, mai întâiu de toate, feții miei, să aveți între voi încuibată cu dragoste frica a lui Dumnezeu. Că frica a lui Dumnezeu iaste mumă tuturor bunătăților. Că den frica a lui Dumnezeu să naşte postul, iară den post curățiia, iar den curăție rugăciune, iară rugăciunea naşte smerenie, smerenia naşte dragostea, iar dragostea toată légea şi proorocie razămă" (*Cuvânt către 2 slugi*; vezi *Învățături* (ed. 1970), p. 346) – „Că mai întâi de toate iaste tăcérea. Deci tăcérea face oprire, oprirea face umilință şi plângere, iar plângerea face frică, şi frica face smerenie. Smerenia face socoteală de céle ce vor să fie, iar acea socoteală face dragoste, şi dragostea face sufletele să vorbească cu îngerii" (*Învățături* (ed. 1970), p. 226).

[7] Zamfirescu, *Problemele controversate*, p. 147.

[8] *Ibidem*, p. 148.

[9] „Scriş e[u, Olimbi]a[da]-[Îm]părătiasă, la dragul meu suflet şi inima me şi lume (= lumină; *n.n., Al. Mareş*) ochilor mei, dragul mamei, fătul meu, Alexandre" (*Cele mai vechi cărți populare în literatura română, XI, Alexandria. Cea mai veche versiune păstrată*. Studiu introductiv, ediție şi glosar de Florentina Zgraon, Bucureşti, 2006, p. 205; cf. p. 212).

[10] „O, iubitul mieu fiiu, dulce lumină ochilor miei, nedeajdea şi veseliia mea..." (Varlaam, *Cazania. 1643*. Ediție îngrijită de J. Byck, Bucureşti, [1966], p. 86); cf. şi „Cum iaste lumina ochilor în multe chipuri, aşea simt în multe chipuri şi luminele şi umbrările ceale ce simt în suflet" (*Leastvița sau Scara raiului de Ioan Scărarul*, Ediție, notă asupra ediției şi glosar de Oana Panaite. Prefață şi revizuirea transcrierii interpretative de Eugen Munteanu, Iaşi, 2007, p. 279).

[11] „Lumânare iarăşi îi sfântul Ioan, c-au luminat pre toți cu lumina Domnului Hristos, arătându-l..." (Dosoftei Mitropolitul Moldovei, 1671–1688, *Psaltirea în versuri* publicată de pe manuscrisul original şi de pe ediținea de la 1673 de prof. I. Bianu, Bucureşti, 1887, p. 452).

[12] Pavel Chihaia, *Romanul „Varlaam şi Ioasaf" în epoca voievodului Neagoe Basarab*, în „Biserica Ortodoxă Română", XCVI, 1978, nr. 5–6, p. 605.

BDD-A474 © 2012 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:50:24 UTC)

demnitari de curte din vremea acestui domnitor. N. Iorga îl socotea pe primul a fi una şi aceeaşi persoană cu acel Varlaam care în 1535 va urca pe scaunul mitropolitan al Țării Româneşti, identificându-l pe al doilea cu Iosif, egumenul Mănăstirii Curtea de Argeş[13]. Identificarea din urmă a fost contestată de Dan Zamfirescu, care, fără a-şi motiva demersul, lasă impresia că Iosif i-ar fi supravieţuit lui Neagoe (mort la 15 decembrie 1521), ceea ce potrivit *Altei învăţături* nu se poate spune despre Ioasaf[14]. Dreptatea este de partea criticului, Iosif trăind încă la începutul anului 1522 (7 ianuarie), când este trimis la Sibiu de Teodosie, proaspăt înscăunat[15].

Dar încercările de identificare a celor doi călugări nu se opresc aici. Din textul primei învăţături reiese că aceştia erau tineri[16]. În plus, despre Varlaam, aşa-zisul autor, Neagoe Basarab, precizează că înainte de a se călugări deţinuse „cheile domnii méle şi cămara mea”[17]. Acest detaliu narativ l-a determinat pe Dan Zamfirescu să susţină, evident ipotetic, că, pe când era încă mirean, Varlaam ar fi fost chelar[18], cu alte cuvinte păstrătorul cheilor de la magaziile cu provizii ale curţii domneşti. Or, în domnia lui Neagoe Basarab funcţia de chelar a îndeplinit-o Manea Perşanu (1512–1520), devenit ulterior mare dvornic (1525–1527)[19]. Prin urmare, interpretarea Varlaam = în mirenie chelar domnesc nu se justifică.

Nu stă mai bine, după cum a precizat Pavel Chihaia, nici încercarea de a interpreta pasajul sus-amintit prin raportarea la funcţia de vistiernic, întrucât dregătoria respectivă a fost deţinută de boierii Harvat şi Dimitrie pe toată durata domniei lui Neagoe Basarab[20]. Acelaşi autor considera, în schimb, că în pasajul respectiv ar fi vorba de funcţia de postelnic, adică de şambelan, în a cărui grijă se afla camera de culcare a domnitorului. Atribuind această dregătorie şi lui Ioasaf,

[13] *Istoria literaturii religioase a românilor până la 1688*, Bucureşti, 1904, p. 53; *ibidem*, *Istoria literaturii româneşti*, I, Bucureşti, 1925, p. 142–143.

[14] *Studii şi articole de literatură română veche*, [Bucureşti], 1967, p. 131, nota 1.

[15] P.P. Panaitescu, *Învăţăturile lui Neagoe Basarab. Problemele autenticităţii*, în „Balcania”, vol. V_1, 1942, p. 189 (retipărit în volumul autorului *Contribuţii la istoria culturii româneşti*. Ediţie îngrijită de Silvia Panaitescu. Prefaţă, note şi bibliografie de Dan Zamfirescu, Bucureşti, 1971, p. 218; ne vom raporta în continuare la studiul publicat în „Balcania”), Gr. G. Tocilescu, *534 documente istorice slavo-române din Ţara Românească şi Moldova privitoare la legăturile cu Ardealul (1346–1603)*, Bucureşti, 1931, p. 265, nr. 273. După această dată nu mai ştim nimic despre Iosif; cf. Pavel Chihaia care afirmă nejustificat că Iosif ar mai fi trăit în timpul lui Radu de la Afumaţi (*Romanul „Varlaam şi Ioasaf” în epoca voievodului Neagoe Basarab*), p. 598. La conducerea Mănăstirii Curtea de Argeş îl aflăm la 3 februarie 1522 pe egumenul Gherasim (*Documenta Romaniae historica*, B. *Ţara Românească*, Volumul II (1501–1525), volum îngrijit de Ştefan Ştefănescu şi Olimpia Diaconescu, Bucureşti, 1972, p. 405.)

[16] Pavel Chihaia, *op. cit.*, p. 598.

[17] Zamfirescu, *Problemele controversate*, p. 148.

[18] *Ibidem*.

[19] N. Stoicescu, *Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova. Sec. XIV–XVII*, Bucureşti, 1971, p. 69.

[20] Pavel Chihaia, *op. cit.*, p. 600.

BDD-A474 © 2012 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:50:24 UTC)

Pavel Chihaia ajunge în final să-i idenfice pe cei doi călugări cu marii postelnici Stroe şi Vladislav, care apar menţionaţi împreună într-o serie de documente emise între 8 mai 1514 şi 6 iulie 1516[21]. Ambii demnitari ar fi îmbrăcat rasa monahală la schitul Corbii de Piatră[22], iar cele două învăţături ar fi fost scrise de Neagoe Basarab în cursul anului 1517[23]. Ipoteza de faţă are slăbiciuni evidente. În primul rând, desprinderea funcţiei de postelnic din pasajul amintit este nesigură, câtă vreme acesta se pretează şi la alte interpretări (chelar, vistiernic). În al doilea rând, nu suntem îndreptăţiţi să socotim că Ioasaf ar fi deţinut la curtea domnească, înainte de călugărie, aceeaşi funcţie ca şi Varlaam, atâta timp cât numai despre ultimul se precizează că a fost păstrătorul cheilor şi al cămării domneşti. În al treilea rând, este greu de imaginat că doi demnitari care deţineau împreună dregătoria de mare postelnic au hotărât la unison să se călugărească. Cât priveşte data atribuită scrierii celor două învăţături, aceasta a fost dedusă în urma depistării unor asemănări între textul acestora şi cel al *Pisaniilor* Mănăstirii Argeş (ultimele datate conjectural 1517)[24]. Şi în cazul în care admitem pentru *Pisanii* datarea 1517, neacceptată de toţi specialiştii[25], nimic nu ne obligă să plasăm elaborarea *Cuvântului către 2 slugi* şi a *Altei învăţături* în cursul acestui an. La fel de bine, cele două învăţături puteau să fi fost scrise în ultimii ani ai domniei lui Neagoe (1518–1521) sau chiar după moartea acestuia.

4. Contestarea paternităţii domnitorului asupra scrierilor respective s-a realizat prin trei argumente, menite să impună drept autor persoana unui călugăr.

În ordinea emiterii lor, cel dintâi argument a fost extras de D. Russo din *Altă învăţătură*, scriere în care Neagoe Basarab se adresează lui Ioasaf, care murise între timp. Or, afirmă bizantinologul „mi se pare greu de admis că Neagoe ar fi scris o învăţătură pentru cineva care nu mai trăia, că ar fi putut să ţie corespondenţă cu morţii aflaţi în împărăţia cerurilor”[26]. În consecinţă, el atribuie scrierea respectivă unui „călugăr naiv, cu misticismul dus până la aiureală”[27]. Aceeaşi disponibilitatea de a se adresa celor trecuţi în nefiinţă ne întâmpină şi în *Învăţăturile către Teodosie*, unde Neagoe grăieşte către doi morţi dragi: mama sa, Neaga, şi fiul său, Petru. Unele neconcordanţe din *Scrisoarea lui Neagoe către oasele mamei sale*, semnalate de D. Russo (lipsa dovezilor privind înmormântarea Neagăi la Curtea de Argeş, nemenţionarea în text a Despinei, soţia lui Neagoe) nu au putut fi explicate

[21] *Ibidem*, p. 600–601.
[22] *Ibidem*, p. 601–605.
[23] *Ibidem*, p. 606.
[24] Pavel Chihaia, *De la „Negru Vodă” la Neagoe Basarab. Interferenţe literar-artistice în cultura românească a evului de mijloc*, Bucureşti, 1976, p. 196, nota 38.
[25] Petre Ş. Năsturel, *Învăţăturile lui Neagoe Basarab în lumina pisaniilor de pe biserica mănăstirii de la Argeş*, în „Mitropolia Olteniei”, XII, 1960, nr. 1–2, p. 19.
[26] *Studii istorice greco-române*, Tomul I, Bucureşti, 1939, p. 211.
[27] *Ibidem*.

BDD-A474 © 2012 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:50:24 UTC)

în mod satisfăcător de cei care susțin paternitatea lui Neagoe Basarab asupra *Învățăturilor către Teodosie*[28]. O altă nepotrivire se întâlneşte în pasajul: „O, iubitul mieu fiiu Petru, eu gândeam şi cugetam să fii domn şi să veseleşti bătrânețele méle oarecând cu tinerețele tale..."[29], din care rezultă, în opoziție cu realitatea, că Petru ar fi fost mai mare decât Teodosie, urmând, după moartea lui Neagoe, să-i succeadă la tron. În sfârşit, neparticiparea lui Neagoe la ceremonia de înhumare, considerată un detaliu narativ de neimaginat pentru un plăsmuitor, absență care potrivit lui Dan Zamfirescu s-ar fi datorat îmbolnăvirii domnitorului[30], poate primi şi o altă explicație. Cuvântarea în care se face elogiul Neagăi nu putea îmbrăca forma scrisorii, atât de îndrăgită autorilor de etopei (посланїе în versiunea slavonă), decât în situația în care emitentul nu participa la ceremonia respectivă. Cu alte cuvinte genul epistolar abordat impunea această absență, care făcea posibilă enunțarea unui discurs funebru „special", adică foarte depărtat de ceea ce va fi rostit Neagoe la înmormântarea lui Petru, dacă va fi rostit într-adevăr ceva.

Alt argument, furnizat de P.P. Panaitescu, se întemeiază pe „lipsa de imaginație" a autorului *Cuvântului către 2 slugi*, care nu a găsit alte nume pentru cei doi călugări decât pe cele ale eroilor din romanul *Varlaam şi Ioasaf*[31]. Unde mai punem că aceste nume sunt adoptate de doi tineri care ar fi trebuit să ajungă la monahism în mod independent unul de celălalt. Dan Zamfirescu a încercat să contracareze acest raționament susținând că „cine cunoaşte voga acestor personaje în vremea lui Neagoe, nu numai din extrasele din *Învățături*, ci şi din marea icoană de la Curtea de Argeş care-i reprezintă, nu se miră deloc de faptul că voievodul, care se dă drept părintele lor spiritual («coconii miei, carii v-am născut prin Duhul Sfânt»), le-a sugerat să-şi ia în călugărie aceste nume"[32]. Contrargumentarea de față are destule lacune. Căci faima de care s-au bucurat în Țara Românească în vremea lui Neagoe Basarab cei doi eroi ai romanului amintit nu poate fi apreciată pe baza extraselor din *Învățăturile către Teodosie,* scriere care nu a circulat în prea multe copii manuscrise[33], şi nici pe baza invocării unei icoane despre care nu ştim când a ajuns la Curtea de Argeş (se presupune că a fost pictată în prima jumătate a secolului al XVI-lea, în mod cert înainte de 1610[34]). Să mai reținem pentru deplina edificare

[28] Cf. Dan Zamfirescu: „Absența pietrei de mormânt a Neagăi din Mănăstirea Argeş poate fi explicată în mai multe feluri, deşi vom rămâne, până la noi descoperiri, în pură ipoteză" (*Problemele controversate*, p. 56). Despre lipsa Despinei, constatată şi în *Pisaniile* de la Curtea de Argeş, acelaşi autor afirmă: „Explicația nu suntem datori să o propunem noi" (*ibidem*).

[29] *Învățăturile* (ed. 1970), p. 239.

[30] Zamfirescu, *op. cit.*, p. 57.

[31] *Învățăturile lui Neagoe Barasab. Problema autenticității*, p. 178.

[32] Zamfirescu, *op. cit.*, p. 147.

[33] G. Mihăilă în *Învățăturile* (ed. 1970), p. 345.

[34] Emil Lăzărescu, *O icoană cunoscută din secolul al XVI-lea şi problema pronaosului bisericii Mănăstirii Argeşului*, în „Studii şi cercetări de istoria artei", seria Artă plastică, tom. 14, 1967, nr. 2, p. 198.

BDD-A474 © 2012 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:50:24 UTC)

a cititorului şi faptul că pe durata secolelor al XV-lea şi al XVI-lea în acestă provincie istorică nu a fost atestată nici o copie a romanului *Varlaam şi Ioasaf*[35]. Cât priveşte implicarea lui Neagoe în alegerea numelor purtate de cei doi călugări, aceasta rămâne o simplă ipoteză, în dezacord oricum cu ceea ce se consemnează în preambulul *Cuvântului către 2 slugi*, unde abandonarea lui Neagoe de către cei doi tineri demnitari este prezentată în antiteză cu intenţia sa de a-i cinsti şi milui în calitatea lor de curteni[36]. Pe de altă parte, este cazul să ne întrebăm dacă Neagoe, tată natural a şase copii, putea să-şi aroge rolul de părinte spiritual al celor doi neofiţi. Apelări de genul „feţii miei" şi „coconii miei" la adresa lui Varlaam şi Ioasaf, precum şi declaraţia expresă că ar fi tatăl lor („cela ce sânt oaia cea rătăcită şi tatăl vostru"[37]) sună ciudat în gura domnitorului, dar devin întrutotul explicabile când le raportăm la un autor din mediul monahal.

Ultimul argument a fost desprins de N.A. Ursu dintr-un enunţ al *Cuvântului către 2 slugi* („După acéia, feţii miei, de va vrea Dumnezeu să mă împreune cu voi, câte voiu şti, noi vom vorbi şi mi-o voi învăţa, iară nu den mintea mea, ce den învăţătura Domnului Dumnezeului, Isus Hristos"[38]), din care rezultă că Neagoe ar fi nutrit gânduri de călugărie[39]. Atitudinea favorabilă despărţirii de lumea deşartă, care se desprinde din textele celor două învăţături, nu se împacă în nici un fel cu ceea ce ştim din documentele vremii referitor la preţuirea acordată de Neagoe vestimentaţiei scumpe şi pietrelor preţioase[40]. Faptul că în *Învăţăturile către Teodosie* se recomandă ca slugile domneşti să fie frumos îmbrăcate „spre lauda şi cinstea domnului"[41] nu vine să confirme, cum s-a afirmat, aplecarea lui Neagoe spre lux şi fast[42]. Recomandarea respectivă are tot un substrat teologic, întrucât celui ce strânge avuţie numai pentru sine, fără a împărţi, în cazul de faţă, şi slugilor, îi „va fi în ceia lume sufletul pierdut în periciune"[43]. În realitate, Neagoe nu s-a condus după îndemnul pe care Ioan Hrisostom l-a dat în prima parte a *Învăţăturilor către Teodosie*: „Aşa şi tu, îmbracă-ţi trupul în veşmânt mult mai slab"[44].

Ar mai fi de consemnat un fapt care la rândul lui nu sprijină paternitatea lui Neagoe asupra celor două învăţături, şi anume: neindicarea în text a mănăstirii în

[35] Dan Horia Mazilu, *Varlaam şi Ioasaf. Istoria unei cărţi*, Bucureşti, 1981, p. 57–62.
[36] *Învăţăturile* (ed. 1970), p. 345.
[37] *Ibidem*, p. 351.
[38] *Ibidem*.
[39] *Când şi de cine a putut fi iniţiată elaborarea* ***Învăţăturilor lui Neagoe Barasab către fiul său Teodosie?***, în volumul autorului *Contribuţii la istoria literaturii române. Studii şi note filologice*, [I], Iaşi, 1997, p. 17.
[40] P.P. Panaitescu, *Învăţăturile lui Neagoe Barasab. Problema autenticităţii*, p. 150–151, 160.
[41] *Învăţăturile* (ed. 1970), p. 297.
[42] Zamfirescu, *op. cit.*, p. 93.
[43] *Învăţăturile* (ed. 1970), p. 297.
[44] *Învăţăturile lui Neagoe Barasab către fiul său Theodosie*. Ediţie facsimilată după unicul manuscris păstrat, transcriere, traducere în limba română şi studiu introductiv de G. Mihăilă. Cu o prefaţă de Dan Zamfirescu, Bucureşti, 1996, p. 195.

BDD-A474 © 2012 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:50:24 UTC)

care s-au călugărit Varlaam şi Ioasaf şi în care ultimul dintre ei a fost înmormântat. Numai un autor care a imaginat povestea celor doi demnitari trecuți la monahism putea, ba chiar trebuia, să procedeze astfel. O localizare precisă a mănăstirii (şi nu una invocată prin substitute palide de genul „la acel loc", „acolea", întâlnite în text) ar fi compromis întreaga contrafacere, membrii unei comunități monastice cunoscându-se între ei şi având, totodată, cunoştință de cei care le-au premers în lăcaşul respectiv.

5. Am amintit mai sus, p. 17–18, că s-au constatat asemănări în privința ideilor şi a stilului între cele două învățături, pe de o parte, şi *Învățăturile către Teodosie*, pe de altă parte. Sub raport lingvistic, există, de asemenea, asemănări izbitoare între cele două categorii de texte. Din rândul acestora spicuim câteva exemple[45]: *acolea* adv. „acolo" (AI 352 – IT 151, 169, 173), *argat* s.m. „slugă" (CI 351 – IT 241, 255), *cineşi* pron. nehot. „oricine" (CI 349 – IT 263), *domiri* vb. „a se lămuri" (CI 345 – IT 201), *fieştece* pron. nehot. „fiecare" (AI 352 – IT 128, 194, 314), *întristăciune* s.f. „întristare" (CI 350 – IT 196, 204, 233 etc.), *lenevos* s.m. „leneş" (CI 351 – IT 200, 286, 290 etc.), *mertic* s.n. „porție de hrană" (AI 351, 352 – IT 294), *năpusti* vb. „a părăsi" (CI 345, 347 – IT 145, 282, 309), *neclătit* adj. „nemişcat" (CI 347 – IT 127, 183, 272), *nevoință* s.f. „trudă, strădanie" (CI 348 – IT 128, 133, 147 etc.), *osteninţă* s.f. „osteneală" (CI 349 – IT 206, 221, 236), *priveghea* vb. „a veghea" (CI 346, 348 – IT 221, 227, 251), *propaste* s.f. „prăpastie" (CI 351 – IT 148, 242, 306 etc.), *urâciune* s.f. „ură" (CI 348 – IT 313), *zvăpăiat* adj. „neastâmpărat" (CI 347 – IT 132, 220, 247). Să mai notăm în rândul asemănărilor şi trei sintagme: *dor şi pohtă* (CI 350 – *cu dor şi pohtă* IT 181, 197), *hrana raiului* (CI 350 – IT 218, 219, 238 etc.) şi *necaz şi dosadă* (CI 345, 347 – IT 325). În sfârşit, scrierile amintite se apropie între ele şi prin apelul pe care îl fac la construcțiile cu dativul etic, o particularitate morfologică mai rar atestată în trecut: „Direpț acéia, să mi-ți deşchiză Domnul Dumnezeu cămara ceriului, şi să mi-ți fie uşile deşchise..." (CI 345), „O învățătură oarece mi-ți scrisésem...; ce Domnul nostru Isus Hristos să mi te priimească şi să mi te învețe..." (AI 352) – „Pentr-acéia cu nevoință şi cu umilință mi te scoală şi te închină..." (IT 243), „Şi să mi te închini, fătul mieu, şi să săruți rana cea cinstită..." (IT 243).

Pe lângă asemănări, între cele două categorii de texte există şi unele deosebiri. Le semnalăm, în primul rând, pe cele din domeniul lexical: *față fățiş* loc. adv. „față în față": „Că Moisi cu postul grăi cu Dumnezeu Savaoth în Muntele Sinai, față fățiş, ca cum ar grăi cineva cu o soție a lui..." (CI 348) – *față la față* (IT 280), *împâclat* adj. „acoperit cu pâclă, întunecat": „şi-i iaste trupul aruncat în tunérecul cel împâclat şi în focul cel vécinic" (CI 347) – (*întunérecul*) *cel osebit* (IT 248, 290, 332), (*întunérecele*) *céle osibite* (IT 331), *împiedicătoriu* s. m. „cel care împiedică;

[45] Pentru textele supuse comparației folosim următoarele sigle: AI (= *Altă învățătură, asemene ceştiialalte*), CI (= *Cuvânt de învățătură al bunului creştin domn Neagoe voivod, domnul Ungrovlahiei, către 2 slugi credincioase...*), IT (= *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*).

BDD-A474 © 2012 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:50:24 UTC)

diavol": „că sânt unile sfaturi ca acélea ale împiedicătoriului nostru, ale diavolului" (CI 348), *învrâsta* vb. „a împodobi cu vrâste": „Căce cu cununa, de ce se învrâstează cu de tot feliul de flori, deci iaste mai frumoase" (CI 347), *nimea* pr. neg. „nimeni": „că cela ce aude glasul acela, mult plânge..., şi nimea nu-i foloseşte" (CI 349) – *nimenea* (IT 136, 152, 264), *nimeni* (IT 150, 154, 212 etc.), *păcurariu* s. m. „cioban": „Şi va împărţi pre cei direpţi den cei păcătoşi, cum împarte păcurariul oile den capre" (CI 349; cf. *păstor* 350) – *păstoriu* (IT 242, 291, 294 etc.), *preapodobnic* s. m. „preacucernic": „Şi vor întra atuncea în bucuria Domnului lor, tot céte, céte: apostoli... şi gloatele de preapodobnici" (CI 349) – *preacuvioşi* (IT 306); *trâmbă* s. f. „val (de pânză), sul": „Atunci să va strânge ceriul ca o trâmbă..." (CI 349), *ugodnic* s. m. „plăcut; binecuvântat" (AI 352) – *îngăduitoriu* (IT 322). Consemnăm, de asemenea, două diferenţe de natură fonetică: prezenţa lui *î* în *înfrîmseţate* (CI 349) – *ne-au înfrumseţat* (IT 125), *înfrumsiţezi* (IT 195), *să înfrumsiţează* (IT 198), păstrarea lui *d* moale în *deslupi* (CI 349) – *nu să dăzlupi* (IT 164), *va dăzlupi* (IT 251), *să nu fiu dăzlupit* (IT 220) şi una de natură morfologică: forma verbală scurtă *să mânce* (CI 345; cf. *să nu mănânce* 345) – *să mănânce* (IT 224), *mănâncă* (IT 225), *să nu mănânce* (IT 262).

Unele dintre deosebiri, îndeosebi cele de ordin fonetic, pot fi puse în seama copiştilor care ne-au transmis cele două grupaje de texte[46]. Altele, cum ar fi cele lexicale, par să-şi datoreze prezenţa unor maniere diferite de traducere. Ne referim îndeosebi la următoarele exemple[47]: *faţă făţiş* (CI) – *faţă la faţă* (IT; cf. lice(m) kß lic¶ în versiunea slavonă, p. 314), *nimea* (CI) – *nimenea, nimeni* (IT; cf. *nikßto[48]), *păcurariu* (CI) – *păstoriu* (IT; cf. pastÉr´, p. 384), *preapodobnic* (CI) – *preacuvios* (IT; cf. prpo(d)bnÏi, p. 260, 408), *ugodnic* (AI) – *îngăduitor* (IT; cf. ugodnikÉ, ugodnici p. 260, 368, 408). Considerăm, prin urmare, că traducătorul *Cuvântului către 2 slugi* şi al *Altei învăţături* nu poate fi identificat cu traducătorul *Învăţăturilor către Teodosie*[49]. În graiul primului dintre ei înregistrăm două particularităţi proprii graiurilor nordice (pronumele negativ *nimea*[50] şi substantivul *păcurariu*[51]), pe care nu le regăsim, în schimb, în manualul parenetic atribuit lui Neagoe Basarab. Lor li s-ar putea alătura, în cazul în care nu este rezultatul intervenţiei unui copist, şi forma verbală *să mânce*, de asemenea specifică acestor graiuri[52]. E posibil ca acest

[46] Despre copistul învăţăturilor cu caracter monahal din ms. rom. 464 ştim că, înainte de a deveni egumen la schitul Trivale, fusese ieromonah la Mănăstirea Bistriţa; vezi Gabriel Ştrempel, *Catalogul manuscriselor româneşti B.A.R., 1–1600* [vol. I], Bucureşti, 1978, p. 118.

[47] Indicarea paginilor se face după *Învăţăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie* (ed. G. Mihăilă, 1996).

[48] Formă reconstituită, textul slavon fiind lacunar în porţiunile de text în care era de aşteptat să apară această formă.

[49] Cf. N.A. Ursu, care împărtăşeşte părerea că „cele două învăţături atribuite lui Neagoe au fost scrise de ieromonahul Daniil Panoneanul", traducătorul *Învăţăturilor către Teodosie* (*op. cit.*, p. 18).

[50] Vezi Ion Gheţie, *Baza dialectală a românei literare*, Bucureşti, 1975, p. 163.

[51] *Ibidem*, p. 191.

[52] *Ibidem*, p. 169.

BDD-A474 © 2012 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:50:24 UTC)

traducător să aparţină unei arii geografice aflate la confluenţa graiurilor nordice cu graiurile sudice, undeva prin nordul Olteniei.

6. Vom încerca în continuare să răspundem la întrebarea formulată în preambulul investigaţiei noastre: cele două scrieri aduse în discuţie sunt traduceri sau creaţii originale? În favoarea primei alternative pledează desigur asemănările de conţinut şi stil între cele două scrieri şi *Învăţăturile către Teodosie*. La o cercetare mai atentă a faptelor de care dispunem, a doua alternativă se dovedeşte a fi soluţia cea mai îndreptăţită să fie luată în consideraţie. Spre această alegere ne îndreaptă atenţia două variante de traducere din *Învăţăturile către Teodosie*, întâlnite şi în *Cuvântul către 2 slugi*.

Cuvântul sl. revnostїå „cu râvnă" (p. 228) a fost redat de traducătorul *Învăţăturilor către Teodosie* prin perifraza *cu dor şi cu pohtă*, în care sunt cumulate cele două sensuri de bază ale cuvântului *râvnă* („dorinţă" şi, respectiv, „poftă"). Acelaşi traducător a transpus sintagma dosadno ili nevhrno „supărare sau neîncredere" (p. 384) prin *necaz şi dosadă*, traducere care conţine o dublă echivalare a sl. dosadno, lăsând, în schimb, netradus sl. nevhrno. Ambele exemple, reprezentând soluţii particulare de traducere, se regăsesc, cum am arătat mai sus, p. 23, şi în *Cuvântul către 2 slugi*. Or, în cazul în care admitem că scrierea din urmă reprezintă o traducere, e greu de explicat modul prin care traducătorul ei a ajuns la aceleaşi soluţii de echivalare pe care le-a adoptat şi traducătorul *Învăţăturilor către Teodosie*. Premisa (cele două învăţături reprezintă o traducere) neputând fi susţinută, urmează să admitem că ambele sintagme (*dor şi pohtă,* respectiv *necaz şi dosadă*) au pătruns în structura lingvistică a *Cuvântului către 2 slugi* prin imitaţie, modelul urmat reprezentându-l colecţia de învăţături destinată lui Teodosie.

Acceptând acest punct de vedere, trebuie să recunoaştem că cele două învăţături reprezintă o imitaţie foarte bună a prototipului indicat. Stilul *Învăţăturilor către Teodosie* şi o serie din ideile cuprinse în respectiva lucrare sunt admirabil reproduse în cele două plăsmuiri[53]. În ceea ce priveşte expresia lingvistică, autorul lor a încercat să urmeze cu fidelitate limba traducerii din manualul de învăţături atribuit lui Neagoe (vezi asemănările semnalate) şi până la un punct a reuşit. Scăpările sunt puţine, dar importante (*nimea, păcurariu, preapodobnic*, *ugodnic,* eventual şi *să mânce*), în rândul lor putând fi inclus şi abuzul de construcţii cu dativ etic: 21 de exemple în ambele învăţături (18 în CI + 3 în AI) faţă de numai 2 exemple în textul *Învăţăturilor către Teodosie*.

Cele două falsuri literare se explică prin dorinţa autorului lor, probabil un călugăr erudit, de a spori faima lui Neagoe, axată până atunci numai pe colecţia de învăţături adresate unui mirean, Teodosie. Prin noul demers, voievodul devenea, în egală măsură, şi un îndrumător al tinerilor călugări. Pentru a spori „adevărul istoric" al *Cuvântului către 2 slugi*, autorul a imaginat moartea lui Ioasaf, despre care aflăm dintr-o a doua învăţătură adresată călugărilor din „acel loc". Copierea ambelor învăţături împreună cu *Viaţa patriarhului Nifon* şi cu *Pisaniile* de la

[53] Vezi şi Zamfirescu, *op. cit.*, p. 147.

BDD-A474 © 2012 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:50:24 UTC)

Curtea de Argeş, scrieri care la rândul lor îl pun în lumină pe Neagoe Basarab, reprezintă, de asemenea, o stratagemă menită să asigure veracitatea plăsmuirilor. Alcătuirea acestora poate fi plasată în perioada traducerii *Vieții lui Nifon*, deci foarte probabil după 1660[54], atunci când avem cunoştinţă că încep să circule şi copiile romanului *Varlaam şi Ioasaf* (traducerea lui Udrişte Năsturel), de unde sunt preluate numele celor doi călugări îndrăgiți de Neagoe Basarab.

DEUX COURTS ÉCRITS À CARACTÈRE MONACAL ATTRIBUÉS À NEAGOÉ BASARAB. CONSIDÉRATIONS PHILOLOGIQUES

(Résumé)

Les deux écrits examinés sont les créations d'un moine érudit de la deuxième moitié du XVIIe siècle. L'auteur a pris *Les Conseils de Neagoé Basarab à son fils Théodosie* pour modèle de ces falsifications.

Cuvinte-cheie: paternitate, Neagoe Basarab, călugăr anonim, scrieri contrafăcute.
Mots-clés: paternité, Neagoé Basarab, moine anonyme, écrits contrefaits.

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti"
Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13

Eugen Pavel

TEXTUL EVANGHELIC ÎN CULTURA ROMÂNĂ (ÎNCERCARE DE SINTEZĂ)

Carte referențială a creştinismului, *Tetraevanghelul* cuprinde cele patru evanghelii canonice ale *Noului Testament*, dispuse în ordinea consacrată a evangheliştilor cărora le sunt atribuite (Matei, Marcu, Luca şi Ioan), împărțite în pericope (zaceale), precedate de indicații tipiconale privind ziua şi săptămâna liturgică în care urmau să fie citite în cadrul serviciului divin. Atât *Tetraevanghelul*, cât şi *Evangheliarul (Evanghelia)* pornesc de la acelaşi text biblic, adaptat însă unor funcții diferite. Inițial, cartea era folosită atât ca text de lectură, cât şi ca text de slujbă, datorită adnotărilor privind începutul şi sfârşitul fiecărei citiri de pe parcursul anului bisericesc. Ulterior, prin selecția şi reordonarea materiei, textul a fost structurat sub forma *Evangheliarului*, care conține fragmentele biblice aşezate potrivit lecționarului liturgic grecesc, începând cu pericopa la Duminica Învierii din *Evanghelia după Ioan*. Păstrată pe masa altarului, *Evanghelia* este citită de

[54] Vezi articolul nostru *Despre data traducerii româneşti a **Vieții patriarhului Nifon** şi despre „momentul" inserării ei în **Letopisețul cantacuzinesc***, în volumul *Scriere şi cultură românească veche*, Bucureşti, 2005, p. 355.

BDD-A474 © 2012 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:50:24 UTC)